

Sankt Peterburg in oblikovanje spomina¹

Spomin obravnavamo kot »sposobnost« (Ricoeur) pripovedovanja o preteklih dogodkih. Med pretekle dogodke umeščamo tudi tekstovne pojave. Sanktpeterburški spomin je po eni strani zgodba o tem, kako so bili pripovedovani zgodovinski in vsakodnevni dogodki, po drugi pa o tem, kako se je iz različnih pripovedi izoblikoval ustaljeni spomin. Sanktpeterburška kultura je nasičena s »protislovji« in »nasprotji«, ki jih je sicer mogoče preseči, obenem pa je prav v njih mogoče zaznati klice sodobnejšega mišljenja o stvarnosti, ki je osnovana na razliki.

PETERBURŠKI TEKST, SPOMIN,
KNJIŽEVNOST KOT RAZLIKA

Memory is the “capacity” (Ricoeur) to recount past time. Past events include textual events. The memory of St Petersburg is the story of how historic and everyday events have been recounted and the history of how a shared memory has been formed from diverse narratives. The city’s culture is full of “contradictions” and “contrasts”. In one sense they may be observed in terms of how they are overcome, in another they may be viewed positively as the manifestation of another way of perceiving reality based on difference.

ST PETERSBURG, MEMORY,
LITERATURE AS DIFFERENCE

¹
V nekoliko spremenjeni obliki je bil članek prvič objavljen v italijanščini (prim. Verč 2004).

SPOMIN IN PRIPOVED

So kraji, področja, naselja, o katerih včasih pravimo, da so »brez zgodovine«. Posledično naj bi bili tudi brez zgodbe. Opredelitev je neutemeljena že zato, ker temelji izključno na zunanjem gledišču, ni pa brez posledic. Izjava, ki vzvišeno ali avtoritarno nekaj ali nekoga briše oziroma enači z »nemim« svetom, vzbuja pri predmetu ubeseditve reakcijo, ki se rada udejanja kot težnja po čim trdnejšem vzpostavljanju lastne zgodbe, enakovredne že pripovedovanim zgodbam. Kot se dogaja z vsakim subjektom (tudi z »vzvišeno-avtoritarnim«), se tudi subjekt »brez zgodbe« zateka v preteklost in na njej oziroma *na spominu o njej* gradi svojo pripoved.

Tudi to je namreč zgodba o Sankt Peterburgu. Vendar tu ne gre za zgodbo o tem, kdaj, zakaj in kako se je udejanjil »dogodek« nekdanje carske ruske prestolnice, temveč za zgodbo o pripovedi samega dogodka. Pripoved o dogodku je prav tako (kulturni) dogodek.

SEDANJK SPOMINA

Zgodba Sankt Peterburga je zgodba o opomenjanju in včasih celo o poskusih osmišljanja »dogodka« njegovega nastanka, njegovega vzpona kot centra ruskega cesarstva, protislovnosti njegovega živahnega urbanega življenja ter njegove politične, družbene, umetniške in literarne vloge, ki naj bi jo bivša prestolnica odigrala v ruski kulturi v zadnjih stoletjih. Opomenjanja in osmišljanja ni brez pripovedi, njenega poslušanja ali branja in odziva nanjo oziroma ponovne pripovedi. Zgodba Sankt Peterburga se zato izrisuje kot poskus, da bi se iz neenakih sestavin različnih naracij o njem izoblikoval pomen, ki bi bil sposoben prepeljati nehomogena spominjanja na osebno in kolektivno

peterburško »dogajanje« do zanesljivega pristana enovitejši in, po možnosti, čim bolj skupne identitete. In naj bodo pripovedi in branja še tako enkratna in neponovljiva, vsa se prej ali slej zlijejo v *spomin* oziroma v sklenjeno zapisano pripoved o dogodkovnih utrinkih, ki so se kopičili od trenutka, ko se je bivanje ruskega človeka tako ali drugače spojilo z mestom in je z njim vzpostavilo svoj odnos. Zaradi neponovljivosti človekovega bivanja pa se vsaka pripoved že po svoji naravi izrisuje kot pretesna Prokrustova postelja.

Razmišljanja o nepopolnosti in neustreznosti »zapisanega spomina« v primerjavi z »živim« spominom, prisotnim izključno v sedanjiku dejanskega bivanja, izhajajo iz antike. V Platonovem *Fajdrosu* (274e, 275a, 275c) kralj Tamus odkloni darilo nižjega božanstva Tevta, ki človeštvu ponuja nauk o pisavi kot »zdravilo« (*pharmakon*) proti naravnemu hlapenju spomina: »S[okrat]: (...) Tudi zdaj si ti (Tevt, I.V.), ker si oče črk in vanje zaljubljen, zaradi naklonjenosti povedal o njih nasprotno od tega, kar je njihova moč. Ta (iznajdba) bo namreč v dušah tistih, ki se (je) naučijo, zaradi zanemarjanja spomina povzročila pozabo, ker se bodo zaradi *zaupanja v pisanje* spominjali od zunaj, zaradi *tujih znakov*, ne pa od znotraj, sami od sebe (...) Potemtakem je tisti, ki misli, da je v črkah zapustil veččino, in tudi ta, ki je (to) sprejel, kot da bo od črk (prišlo) *nekaj jasnega in trdnega*, poln velike naivnosti« (Platon 2002: 250–251, *ležeči tisk I.V.*). Z izhodiščem v dvojni valentnosti »črke« (pisave), ki je v *Fajdrosu* »zdravilo« in »strup« ob enem (*pharmakon*), Paul Ricoeur razvija svoj pogled na epistemologijo zgodovinopisja: »Vprašanje: ali ne bi bilo dobro, ko bi se z izhodiščem v samem zgodovinopisju vprašali, ali gre za zdravilo ali za strup? To vprašanje (...) bo vseskozi spremljalo [naše razmišljanje, I.V.]« (Ricoeur 2003: 199; navajam in prevajam iz ital. izdaje, I.V.). Paul Ricoeur (*n.d.*, 199–204) posveča Fajdrosovemu mitu »preludij« (*Zgodovina:*

2
 Toporov odkriva vrsto kategorij, ki jih ni mogoče brati zgolj referenčno oziroma kot besedila, ki naj bi bila dogodkovna osnova za »peterburški tekst«. Gre namreč za besedila, ki se pojavljajo kot nosilci kompleksnejšega pomena prav zato, ker se umeščajo v stvarnost, »prekermerno nasičeno« (rus. *sverhnasyščennye real'nosti*) s »prekermerno semantiko« (rus. *sverhsemantičnost'*); prim. Toporov 1995: 259 in 281.

zdravilo ali strup?) k drugemu delu (*Zgodovina. Epistemologija*) svojega monumentalnega dela.

Med kulturne prvine, ki jih je zapisan spomin o Sankt Peterburgu ponudil v branje, še posebno izstopajo opozicije med večnim Rimom in Bizancem, neizbežno zapisanim pogubi (*življenje — smrt*), med ustvarjalnim dejanjem njegove ustanovitve in implicitnim nasiljem ustvarjalne poteze (*ustvarjanje — uničenje*) ter med razkazovanjem zunanje teatralične podobe in revščino, ki se skriva »za kulisami« zmagoslavnega odra (*iluzija — dejanskost realnega sveta*). Pripovedi in branja o teh opozicijah so se zlila v vrsto pomenov, ki so po eni strani utemeljili odnos do razlage, razumevanja in sploh recepcije Sankt Peterburga kot znaka kulture, po drugi pa njegovo vrednostno oceno. Vladimir Nikolajevič Toporov, znameniti osnovelec znanstvene paradigme o »peterburškem tekstu v ruski književnosti« (prim. Toporov 1995: 259–367), si je zadal visoko nalogo (rus. *sverhzadača*) razkrivanja globljega pomena literarnih besedil, ki so kakorkoli povezana s Sankt Peterburgom (*prav tam* 295).² Ob branju in opisu peterburških »opozicij« (med njimi tudi zgoraj omenjenih), se Toporovu razkriva smisel peterburškega pojava: kot tankočutni filolog nam Toporov ponuja etimološki binom *opasnost' — spasenie* oziroma nerazdružljivost, ki občutek »nevarnosti« (rus. *opasnost'*) spaja z neizogibnim iskanjem »(od)rešitve« (rus. *spasenie*).

Vladimir N. Toporov prevzema tu tradicijo (*prav tam* 266, 300), ki izhaja iz bizantinskega pojmovanja človekovega bivanja: »nevarnost« je gibalo »strahu« (pred Bogom) in prav to gibalo odpira človeku pot do »upanja« (do Boga kot absolutne vrednote). V svoji knjigi o bizantinski poetiki Sergej Averincev opozarja na nerazdružljivo vez med »strahom«, »upanjem« in »odrešenjem« (prim. Averincev 1988: 115–116; citiram in prevajam iz ital. izdaje). Pri Toporovu je binom »ne-

varnost/(od)rešenje« osnovan na etimologiji: v ruščini oba leksema (*o-pas-nost'*/nevarnost in *s-pas-enie*/odrešenje) izhajata iz istega ne-slovanskega korenkega morfema *-pa[s]*, ki med drugim nosi v sebi tudi pomene »hraniti, rediti«, »oskrbovati, čuvati (kaj)« in »budna pozornost«. Te pomene srečujemo tudi v semantiki krščanske kulture: poleg leksema *pastuh* (pastir), se nam pomensko polje korenkega morfema *-pa[s]* razkriva tudi v sličnem leksemu *pastyr'* (dušni pastir) in v bogati metaforiki, ki je z njim povezana (na primer, v leksemu »čreda« kot skupnosti verujočih); prim. geslo *pasu*, *pasti* v Vasmer 1987: III: 215–216 in geslo *pasti* v Dal' 1980: III: 23.

Pri Juriju Mihajloviču Lotmanu je pristop k peterburški tematiki drugačen. Lotman ne zanika peterburških »opozicij«, vendar jim v primerjavi s Toporovom priznava zaslugo za široko in plodno razprtje vsega intelektualnega, racionalnega in razsvetljenskega potenciala, ki ga peterburški prostor hrani v sebi. »Protislovja« peterburške kulture lahko opazujemo tako z gledišča književnosti kot tudi z gledišča metajezika, ki ga subjekt, podvržen zunanjemu opazovanju, izdeluje za ubeseditev samega sebe. Po Lotmanovem mnenju se v obeh primerih peterburški prostor izrisuje kot gibalo preseganja vseh enoznačnih gotovosti, ki jih sleherni, zgolj vase zazrti svet hrani v sebi (prim. Lotman 1992: II: 9–21).

Tako v umetniških in neumetniških besedilih kot tudi v raziskavah o peterburški literaturi in kulturi nasploh se leksemi »protislovje« in »nasprotje« pojavljajo zelo pogosto. V poskusu osnovanja »močne« identitete (vse do druge polovice 20. stoletja dominantne kategorije, od katere se je skušala ograditi — brez večjega uspeha — »šibka« misel; prim. Vattimo in Rovatti ur. 1983) so ti leksemi moteči. Po eni strani namreč hranijo v sebi težnjo po lastnem preseganju, po drugi pa implicitno vabilo k sprejetju zgolj enega od obeh polov opozicije

(»pozitivnega«, čeprav ni vedno razvidno, kdo ga določa). Vendar odpira »peterburški tekst«, nasičen s protislovji in nasprotji, nove možnosti opomenjanja tudi takrat, ko se kot soutemeljitelj peterburške kulture izrisuje kot zelo kompleksen tekst »akumulativnega tipa« (Toporov 1995: 295), sama akumulacija pa naj bi celo kazala na stratificirano trdnost kulturnega znaka. Paradigma »peterburškega teksta« je nenehno preseganje pomenov, ki jih je sleherni zapis spomina (enostranski, poenostavljen ali samo ustrezen določenemu individualnemu in kolektivnemu času in prostoru) sprejel kot dokončne. Vse kaže, da je globoki humanistični čut in močno družbeno angažiranost, ki izžarevata iz spisov Toporova in Lotmana (Bahtin bi verjetno tu uporabil sintagmo *čuvstvo teorii* za določanje tovrstne etične drže v znanstvenoraziskovalnem delu; prim. Bahtin 1997: 352), mogoče strniti v sklepne besede dveh njunih razprav o kulturnem pomenu Sankt Peterburga. Za Vladimira Nikolajeviča Toporova je Sankt Peterburg »hudo bolno« mesto (Toporov 1995: 320), ki pa prav zato, ker se zaveda svoje bolezni (njene »nevarnosti« in »strahu« pred njo), hrani v svojem relativno kratekem spominu tudi zdravilo za duhovni prerod ruske družbe. Za Jurija Mihajloviča Lotmana pa je peterburška kultura »ena od osnovnih nacionalnih pridobitev ruskega duhovnega življenja« (Lotman 1992: II: 21) prav zato, ker nam ponuja »protislovja« in »nasprotja«. Za Lotmana je ta »pridobitev« samoumevna vrednota, ki jo je določena zgodovinska doba lahko odklanjala ali brisala, za Toporova pa je nastopil čas, da se rešimo napak in poiščemo nove zavezujoče vrednote. Kakorkoli se že odločimo, etična drža obeh ruskih raziskovalcev je trdno zasidrana v individualni zavesti o času in prostoru njunega bivanja.

KNJIŽEVNOST KOT SPOMIN

Kot predmet ubeseditve nam torej Sankt Peterburg ponuja možnost za različno branje njegovih številnih znakov. Ugotovitev je sicer samoumevna, vendar je plodna, če jo vzporejamo s trditvijo, ki jo Paul Ricoeur prevzema od Aristotela (iz njegove razprave *Peri mnemes kai anamneseos*, ki jo poznamo z latinskim naslovom *De memoria et remniscentia*): čeprav se pojavlja izključno v sedanjiku bivanja, »spomin zadeva preteklost«.³ Gre za ključni pojem v Ricoeurovem razmišljanju: zato da čas, ki ga *nepovratno ni več*, lahko postane *spomin*, mora nujno pristati pri subjektu-*pripovedovalcu* in pri njegovi *pripovedni identiteti*. Peterburški »subjekt-pripovedovalec« se pojavlja kot udejanjene odnosa do vsega, kar je bilo v ali o Peterburgu zapisano ali povedano in kar je mogoče določiti kot jezikovno prisotnost v opredeljenem času in prostoru. Jezikovno prisotnost je mogoče odkrivati v naključnem klepetu, v salonskih pogovorih, v resnobnih razpravah izbranih sogovornikov ali v branju različnih literarnih in ne-literarnih besedil. Vendar tu smo še vedno pri trenutkih »spominjanja« (*mneme*), ki se bo spremenilo v opomenjen spomin (*anamnezis*) samo takrat, ko bo pripovedni subjekt sposoben predelati razpršeno in nehomogeno jezikovno prisotnost v zaključeno in smiselno pomensko celoto. Roland Barthes je pravil, da so dejstva ali dogodki »jezikovne entitete«, kar pomeni, da se spomin udejanja kot besedilo, ki je sad zavestne predelave »jezika«, zaradi katerega so nam dejstva ali dogodki sploh »znani«. »Predelani« jezik teži k celovitosti in homogenosti spomina. Ob tem je treba dodati, da je tudi ta jezik, kot katerikoli drugi, pripuščen možnostim branja v vsakokratnem sedanjiku oziroma v edinem času, v katerem si je sploh mogoče zastavljati vprašanja o preteklosti in na katera odgovarjamo z njenim vedno novim

3 Prvo vprašanje, ki nam ga ponuja Aristotel, je vprašanje »o predmetu spominjanja«. Ricoeur pravi: »Tu se pojavlja ključna poved, ki bo spremljala vso mojo raziskavo: Spomin zadeva preteklost [La mémoire s'applique au passé]« (Ricoeur 2003: 30). Ricoeur prevzema od Aristotela tudi razlikovanje med *mneme* in *anamnezis*: ko govorimo o *mneme*, mislimo na nekaj, kar se je zgodilo ob taki ali drugačni priložnosti in se ga spominjamo, pojmu *anamnezis*, ki ga Aristotel kritično izvaja iz Platona in ga nadgrajuje, pa pripisujemo »kognitivno razsežnost spomina oziroma njegovo spoznavno sposobnost« (prav tam, 44-45).

4 Tu se Ricoeur kritično obregne (n.d., 402) ob zamenito delo Haydena Whitea (White 1987), ki je kot moto k svoji knjigi postavil prav Barthesovo trditev o dejstvih kot o »jezikovnih entitetah«. Ker je pisanje o preteklosti (zgodovinoписje) le »pripoved«, Hayden White zanika vsako možnost resnice zgodovinskemu diskurzu, Ricoeur pa pripisuje »spominu«, ki se pojavlja kot »pričevanje«, nezamenljivo vlogo v poskusu ubesedovanja preteklosti (zgodovinoписja). Kljub razlikam oba misleca določata nezamenljivost pripovednega načela v konstituiranju spomina in zgodovinskega diskurza (prim. o tem vprašanju Verč 2002).

5 Leksem je osnova celotne »fenomenologije sposobnega človeka« Paula Ricoeurja (prim. Iannotta 2003). Za francoskega filozofa se »pripovedna identiteta« izrisuje kot »poetika sposobnega človeka«, ki se v ubesedovanju preteklosti izogiba tako »obsesivnega ponavljanja« kot tudi »slepega odklanjanja«. V odnosu do preteklosti se »sposobni človek« pojavlja kot njeno »zastopanje« (glej dalje).

6 O spominu kot kategoriji »zastopanja« v imenu nečesa, česar ni več, prim. →

opomenjanjem.⁴ Od *spominjanja* do *spomina* je cela vrsta prehodov in za vsakim od njih je več pripovednih identitet. Še posebno v ruski književnosti prve polovice 19. stoletja so nam ob vsakem novem branju te mnogotere identitete ponujale vrsto ubeseditiv, »sposobnih«⁵ graditi spomin o Sankt Peterburgu. Ko smo leta 2003 proslavljali »dogodek« ustanovitve Sankt Peterburga, smo istočasno (morda ne povsem zavedno) proslavljali tudi 170. letnico izida Bronastega jezdec Aleksandra Sergejeviča Puškina (*Mednyj vsadnik*, 1833). Pesnitev namreč upravičeno uvrščamo med osnovatelje »peterburškega teksta ruske književnosti« in mu pripisujemo »sposobnost«, da je znal usmeriti naše »opomenjanje« samega mesta Sankt Peterburga.

Vendar ključna vloga »peterburškega teksta« ni samo v tem, da je osnoval spomin, ki se pojavlja kot »zastopanje«⁶ v imenu nečesa, česar ni več (preteklosti), ampak tudi v tem, da je s svojim metajezikom (z ubeseditvijo ubeseditve) sprožil proces samega osnovanja spomina. Če se književnost pojavlja kot »zastopanje« nečesa »drugega od sebe« (kar preteklost je), potem lahko zapišemo, da je odkrila Peterburžanom in nasploh Rusom to, kar naj bi sicer obstajalo, vendar naj bi bilo nevidno ali odsotno.⁷ Če pa je književnost tudi »ubeseditiv ubeseditve«, potem je zasluga »peterburškega teksta« v samozavedanju meja in možnosti reprezentacije oziroma meja in možnosti sleherne zgodbe, ki se že po svoji naravi nahaja »za« sedanjikom. Če je torej »peterburški tekst« osnova za peterburški spomin, mar ni obenem tudi osnova za razvoj same ruske književnosti?

Podobno bi se lahko vprašali, ali je »načelo protislovij« (*princip protivorečij*), ki ga Jurij M. Lotman določa kot osnovno strukturno načelo *Jevgenija Onegina* A.S. Puškina (prim. Lotman 1975: 8 in dalje), posledica analize, ki si je kot izhodišče izbrala kanonizirani peterburški spomin o »protislovjih« in »nasprotjih«, ali pa je, obratno, prav Puškinova

umetnina sprožila proces določenega kodiranja samega spomina. Gre za načelo ubesedovanja *in eventu* (v času nastajanja), ali za načelo ubesedovanja, ki smo ga opomenili samo *post-eventum* (v času že zakodiranega spomina)? Ricoeurova misel o zgodovinskem zapisu *dogodka* (»tu je mogoče govoriti o strukturah *in eventu*, ki smo jim pripisali pomen samo *post eventum*«; prim. Ricoeur, *n.d.*, 352) je utemeljena, ob tem pa lahko dodamo, da je njegova misel ustrezna tudi takrat, ko se k besedilu približamo ne kot k zapisu takega ali drugačnega dogodka, ampak kot k *dogodku zapisa kot takemu* (tu se navezujemo na Bahtina in na njegovo izjavo o »besedi kot dogodku« — *slovo kak sobytie*). Samo »s pomočjo pripovedi se namreč /struktura/ izrisuje kot pogoj možnosti samega dogodka« (*prav tam*). V tem primeru »pripoved« se ne nanaša na Puškinovo besedilo, ampak na opis, ki nam ga o njem ponuja Lotman, »dogodek« pa na dvojno stvarnost pojavov Puškinovega in Lotmanovega besedila (in ne na stvarnost, o kateri nam pripovedujejo Onjegin, Tatjana in Lenskij ali sam Puškin).

OPIS IN OSNOVANJE REALNEGA

Lahko se navežemo na znano Lotmanovo razlikovanje med »kulturo slovnice« (tekstom kulture) in »kulturo tekstov« in zapišemo, da se vsakični spomin (ne samo ruski) že po svoji naravi pojavlja kot kanonizirana »kultura slovnice«, neglede na to, da se že od začetkov 19. stoletja (ruska) književnost izrisuje kot nehomogena »kultura tekstov«. Kulturne tipologije, ki so se zlile v »zgodbo« (v spomin) Sankt Peterburga, so se v dejanski pojavnosti ruske književnosti 19. stoletja realizirale predvsem kot potrjevanje razlike (kot »kultura tekstov«) in ne kot potrjevanje kanonizirane identitete (kot »kultura slovnice«). Ena od osnovnih kategorij peterburškega spomina je osnivanje mesta »iz

→ Ricoeur, *n.d.*, 396–407: »Če se moramo odpovedati misli, na prvi pogled zapeljivi, o možnosti vračanja izvirne misli s pomočjo eksegeze« (str. 406), potem »z umeščanjem del v zgodovinski kontekst vzpostavimo z njimi odnos, ki ni življenjski, temveč zgolj reprezentančni (...)«. Misel o »zastopanju« je »morda najmanj slaba, če želimo spoštljivo kreniti po poti rekonstrukcije; to pa je tudi vse, kar se nam ponuja v službi resnice« o preteklosti (*prav tam*, 407, ležeči tisk I.V.).

7

Toporov poudarja, da se moramo zahvaliti »peterburškemu tekstu« in še posebno tistemu, ki ga je ustvaril Dostojevski, če »smo se naučili gledati na Sankt Peterburg nekoliko drugače in smo se naučili videti to, česar prej nismo videli (podobno Londončanom, ki so po mnenju Oskarja Wilda odkrili meglo samo potem, ko so videli Turnerjeve slike)«; prim. Toporov, *n.d.*, 313.

8
Prim.: [Muzo] »(...) zapustil *govor* je bogov/ v prid čudnih, raskavih *glasov*« (Puškin 1987: 177; ležeči tisk I.V.).

9
Pri Batjuškovu narava »vsé serdcu *govorit*/ Krasnorečivymi, no tajnymi *slovami*« (Batjuškov 1964: 186; ležeči tisk I.V.).

10
Prim.: »Ne to, čto mnite vy, priroda:/ Ne slepok, ne bezdušnyj lik -/ V nej est' duša, v nej est' svoboda,/ V nej est' ljubov', v nej est' jazyk.../ [...] pojmi, kol' možet,/ Organa žizni', *gluhonemoj!*« (Tjutčev 1976: 81-82; ležeči tisk I.V.).

niča«, kar naj bi v sebi že vnaprej hranilo božjo določitev pogubljenja kot samoumevno realizacijo svetopisemske »kulture slovníc« (*gibel'* — poguba, smrt, uničenje), ista kategorija »osnovanja iz niča« pa hrani v sebi *sodobno* zavest o tem, da stvarnost ni »vnaprej dana, zapisana«, pač pa jo je mogoče ustvariti oziroma osnovati (kar pojasnjuje tudi odklonilni odnos takratne ruske kulture do pojava, ki nima v svetih knjigah zapisanega »začetka«). Ko se v *Onjeginu* Puškin odpoveduje »govoru bogov« v prid »čudnih, raskavih« jezikov,⁸ zaključuje pot, na katero se je ruska književnost podala že desetletja prej. Pomenljivo je, da je še leta 1814–1815 Konstantin N. Batjuškov pojmoval naravo oziroma to, kar se nahaja zunaj človeka, kot nekaj, kar je nam nerazumljivo, ker nam govori s »skrivnostnimi besedami« (*tajnymi slovami*);⁹ prav tako je pomenljivo, da je dvajset let kasneje Fjodor I. Tjutčev zanikal možnost, da bi bila »narava« zgolj »posnetek, kopija« (*slepok*, verjetno v zvezi s sintagmo *slepok Božij* – božja kopija) nečesa, kar dejansko obstaja, vendar nam je prikrito, ker smo »gluhi« na njegov »jezik«. ¹⁰ Prehod od 18. v 19. stoletje zaznamuje dve različni tipologiji pripovednih subjektov. Prvi je še vedno v klasicizmu: ta mu narekuje voljo do raziskovanja, odkrivanja, védenja o jeziku, ki bo »sposoben« ubesediti svet, h kateremu moramo težiti. Ta ubeseditev je v drugačnem času in prostoru »že bila« in je bila »sposobna« opomeniti in celo osmisлити svet v njegovi totalnosti in harmoničnosti; žal smo na to ubeseditev pozabili ali pa se je nekje nepovratno izgubila. Drugi, povsem nov pripovedni subjekt izhaja iz prepričanja, da je že po svoji naravi vsakokratna jezikovna »ponudba« obenem tudi vsakokratno (potencialno) osnovanje sveta. Vladimir N. Toporov opozarja, da »peterburški tekst« ni »kopija« Sankt Peterburga (*slepok s Peterburga*; Toporov 1995: 295). Temu spoznanju lahko dodamo, da informacija, ki nam jo »peterburški tekst« ponuja v branje kot zastopanje preteklosti, ne *nadomešča* realnega sveta, še naj-

manj tistega, ki naj bi v nekem času in prostoru obstajal v besedi, ki je ne znamo več brati. Informacija, ki nam jo »peterburški tekst« ponuja v branje, je »dopolnilo« in je torej konstitutivni element realnega sveta v vsakokratnem sedanjiku.¹¹ Za samozavedanje ruske književnosti prve polovice 19. stoletja svet realnega ni več vnaprej dana pripoved: svet realnega se v pripovedi šele konstituira.¹²

KNJIŽEVNOST KOT SAMOZASTOPANJE

Tudi druge »peterburške« kategorije, ki so se konstituirale v pripovedi, so nasičene z »dodatnimi« pomeni. Virtualni Sankt Peterburg, ki se nam kaže kot »gledališki oder«, in realni Sankt Peterburg za njegovimi »kulisami«, sta se usidrala v spominu po eni strani kot opozicijska kategorija (dva nasprotujoča si »realna« svetova), po drugi pa kot »resničnejše« opomenjanje drugega pola opozicije (realnega sveta »za kulisami«). Književnost ni zanikala ne »teatraličnega« ne »zakulisnega« peterburškega sveta, z njunim opisom pa je odprla tudi vprašanje o procesih ubeseditve realne stvarnosti. V peterburški književnosti se virtualnost realnega (lastna ubeseditvev) pojavlja kot potencialna nosilka enakovrednih parametrov resnice kot katerakoli druga ubeseditvev. V njeni odsotnosti bi oba »realna« svetova »lebdela v zraku« (po Ricoeuru) in sploh ne bi bilo o čem razpravljati, še najmanj o večji ali manjši resnici enega ali drugega pola opozicije ali celo njenega dejanskega obstoja.¹³ Tudi v tem spoznanju se morda skriva razlog za razumevanje vpliva, ki ga je nekeje od začetkov 19. stoletja književnost imela na razslojeno rusko družbo. Brez spoznanja o tem, da je svet »realnega« osnovan na reprezentaciji, se peterburški tekst in sam spomin o Sankt Peterburgu ne bi mogla pojavljati kot »protislovje« in »nasprotje«. Gre za vrednostni kategoriji, ki ju lahko po eni strani

11
Tu uporabljamo razlikovanje med »supletivno« (nado-mestno) in »aditivno« (dopolnilno) informacijo, ki ga je v raziskovanje metafore uvedel Umberto Eco (prim. Eco 1984: 143).

12
Lotman ugotavlja, da se je v Sankt Peterburgu »idealni model (...) boril za svojo dejansko realizacijo« (*ideal'naja model' borolas' za real'noe voploščenie*), vendar se je vsak model moral soočiti z »odporom« prav zato, ker so v mestno življenje vedno znova vdirali »avtonomni« in celo »privatni« kulturni modeli (Lotman 1992: II: 20).

13
Zgrešeno bi bilo misliti, da je bila akademska književnost (»klasi-cistična«), ki naj bi s svojim modelom naseljevala »virtualno« stvarnost (teatralizacijo Sankt Peterburga) manj resnična ali celo neresnična v primerjavi s stvarnostjo »za kulisami«. V skoraj celem 18. stoletju ta zakulisna, navidezno »bolj realna« stvarnost ni imela »jezika«, ki bi jo ubesedil. Ker je bila odsotna kot »jezikovna entiteta«, je bila odsotna tudi kot stvarnost.

sprejemamo s težnjo po njuni nevtralizaciji, po njunem preseganju ali po njunem zlitju, po drugi pa kot samo po sebi umevno realizacijo neizogibne razlike med jezikom in predmetom opisa. Razlika se nam ne razkriva v predmetu opisa (v »realni« peterburški prestolnici), temveč v jeziku, ki ga pripovedni subjekt aktivira za ubeseditiv »nemega« predmeta. Ko pravimo, da je predmet ubeseditve »nem«, priznavamo njegovi ubeseditvi brezmejne možnosti. In morda res ni slučaj, da se v peterburškem tekstu — kot pravi Toporov — brezmejna možnost ubeseditve udejanja tudi kot anagramatična in palindromična jezikovna igra (še posebno z leksemoma *Neva* in *voda*; prim. Toporov, *n.d.*, 366). Vse kaže, da smo tu pred razpoznavnim znakom novega literarnega samozavedanja, ki bo nekje od Puškina do književnosti 20. stoletja (in čez) postajalo vedno bolj samonanašalno, vse do spoznanja, da je književnost realni svet (za)pisane besede, ki nam govori o realnem svetu druge (za)pisane besede. To je navsezadnje razvidno že pri Puškinu in Dostojevskem: Tatjana se ne zaljubi v osebo, ki je to, kar pač je, ampak v literarno opisano osebo, ki je prav tako to, kar pač je, Makar Devuškin pa se jezi na Gogolja, ker je z *opisom* uradnika zakoličil tudi njegovo realno podobo. V obeh primerih »virtualnost« besede ni nič manj realna od (navidezno) realnega sveta.

Pot k postopnemu nadslojevanju resničnosti in njene ubeseditve se začena v Moskvi, ko junija 1792. leta revija *Moskovskij žurnal* objavi povest Nikolaja M. Karamzina Uboga Liza (*Bednaja Liza*). V ruski književnosti se dogodek izrisuje kot prvi korak k »resnici življenja« znotraj kanoniziranih meja »resnice romana« (prim. Dodero Costa 2000: 88–89). Prvič se »virtualnost« ubeseditve udejanja kot »resnica pripovedi« oziroma kot empirično preverljiva resničnost. Karamzin je namreč s svojo ubeseditvijo ne samo *opisal* morebitno resničnost solzave zgodbe o nesrečni ljubezni, ampak je resničnost v besedi *osnoval* do

take mere, da je pripovedni prostor dogajanja (samostan sv. Simona in »ribnik«, kjer Liza iz obupa skoči v vodo in utone) postal predmetno zaznaven tudi zunaj literature. Ni slučaj, da je še dolgo po objavi povesti ruska mladina s solzami v očeh trumoma romala k opredmetenemu pripovednemu kraju dogajanja, k ubesedenemu, virtualnemu in prav zato resničnemu ribniku.¹⁴

Samozavedanje ustvarjalnega dejanja se je utrjevalo vzporedno z gradnjo spomina o Sankt Peterburgu, »peterburški tekst« pa je vse bolj odkrival potencial ubeseditvenega procesa:

- a) nadomeščal je pojem realnega s pojmom njegove opisljivosti;
- b) osnoval je razliko realnega sveta po meri njegovega opisa;
- c) zagovarjal je možnost udejanjanja efektivnega realnega sveta zahvaljujoč se neskončnim možnostim, ki jih je »virtualnost« besede ponujala reprezentaciji.

Tudi sam dogodek ustanovitve Sankt Peterburga (zaobjetega v spomin) je verjetno vplival na premik v pojmovanju literarnega dela. Dogodku je namreč v marsičem botrovalo načelo hotenega samorazkazovanja oziroma načelo »biti viden«. Teatralizacija se je enačila z dejansko stvarnostjo. Ko se je proces sprožil, je tudi mimo volje njegovih pobudnikov postajalo vse bolj jasno, da je vsako vztrajanje na domnevi o enakovrednosti med tem, kar ubesedujemo ali želimo ubesediti in tem, kar se pojavlja kot ubesedeno, iluzorno, zavajajoče in včasih do take mere nemogoče, da mu je edini izhod zatekanje v racionalno neoprijemljive razsežnosti (glej, na primer, Gogolja). Sodobnost kulturnega modela, ki se je izoblikoval okoli peterburškega dogajanja, se nam kaže v samozavedanju književnosti oziroma v njenih neskončnih možnostih reprezentacije. Književnost je veliko pred drugimi odkrila nesluten potencial besede, na kateri je osnovala *realni svet razlike*. Prav zato se je v svoji zgodovini morala večkrat soočiti z zahtevo po osno-

14
O pomenu Karamzinove povesti in o vlogi, ki jo je jezik odigral v preseganju meja med resničnim in ubesedenim svetom prim. Verč 2010: 109–111.

vanju stvarnosti, ki je izhajala iz prepričanja o nedvomnem primatu totalizirujočih, močnih in kompaktnih identitet.

S svojo zgodbo nam je Sankt Peterburg zapustil v dediščino sodobno kategorijo mišljenja, skupno vsem evropskim kulturam.

Hans-Georg Gadamer pravi, da »svet, ki se pojavlja v igri predstavitve, ni kot odslíkava poleg dejanskega sveta, temveč je to svet sam v stopnjevani resnici svoje biti« (Gadamer 2001: 121). Paul Ricoeur se navezuje na to tezo in trdi, da »je vprašanje o reprezentaciji-zastopanju mogoče razširiti tudi na podobo spominjanja in jo podpreti z mislijo o “naraščanju biti”, ki je najbolj prisotno prav v umetniškem delu« (Ricoeur, *n.d.*, 406). Kljub temu, da Paul Ricoeur izvaja svojo razpravo o epistemologiji zgodovinopisja iz Platonovega *Fajdrosa*, se njegova misel oddaljuje od antike. V *Fajdrosu* (275d, 275e) piše: »S[okrat]: V pisavi je namreč na neki način nekaj izrednega, Fajdros, in resnično podobnega slikarstvu. Tudi stvaritve (slikarstva) stojijo kot žive; če pa jih kaj vprašaš, *vzvišeno molčijo*. Enako velja za govore/besede; lahko se ti zdi, da govorijo, kot da bi kaj mislili, če pa jih vprašaš po čem od tega, kar je govoreno (...) ti *označujejo vedno eno in isto*. Kadar pa je enkrat zapisan, *se vsak govor kotali povsod*, enako pri poznavalcih kot pri tistih, za katere sploh ni primeren. In ne ve [zapisani govor; I.V.], s kom je treba govoriti in s kom ne« (Platon 2002: 251–252; *ležeči tisk I.V.*). V *Fajdrosu* (275b) sta resnica in beseda v paritetičnem odnosu le v ustnem govoru, kjer ni razlike med poslušanjem in govorjenjem (»... ljudem, ki niso bili modri kot vi mladi, je zaradi njihove preprostosti zadostovalo, da so *lišali hrast ali skalo*, če sta le *govorila po resnici*«; *prav tam*, 251; *ležeči tisk I.V.*), kjer pa se poslušanje in govorjenje pojavljata kot zapis, se pojavlja tudi pomanjkanje resnice. V hermenevtiki Hansa-Georga Gadamerja in Paula Ricoeura je očitno, da zapisane besede *vzvišeno NE molčijo* in *NE označujejo vedno eno in isto*, pač pa se ob vsakem novem

branju (»vsak govor [se] kotali povsod«) obogatijo z dodatnim pomenom. Posledično se večajo tudi parametri resnice o (možni) stvarnosti. S svojo potencialno neskončnostjo se jezik kot »svet v stopnjevani resnici svoje biti« (Gadamer) in kot »zastopanje« (Ricoeur) sklada tudi s človekovim vztrajnim prizadevanjem v iskanju resnice.

Peterburška zgodba je podrla domnevo o R/resnici, ki naj bi jo bila reprezentacija stvarnosti kot taka že sama po sebi sposobna vračati. Reprezentacija je vedno ambivalentna: po eni strani je namreč sposobna dajati rezultate, ki bogatijo naša spoznanja in védenja o tem, kar nas obdaja in kar je znotraj nas samih, po drugi pa je prav tako sposobna povzročati tragedije, sloneče na domnevi o absolutnem spoznanju. Osmisliti »resničnost« Sank Peterburga ne pomeni odkrivati »večjo« resnico v eni (za)pisani besedi namesto v drugi, njegova zapuščina nam govori o nečem drugem: o potencialu stvarnosti in o njeni nenehni »rasti« v jeziku. Gre za vprašanje, s katerim se dan na dan soočamo s svojo odgovornostjo. ♡

Literatura

- AVERINCEV, SERGEJ, 1988: *L'anima e lo specchio. L'universo della poetica bizantina*. Prevedel Giuseppe Ghini. Bologna: Il Mulino.
(Izvirnik: *Poetika rannevizantijskoj literatury*. Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1977).
- BAHTIN, MIHAIL M., 1997: *Sobranie sočinenij v semi tomah. T. V: Raboty 1940-h - načala 1960-h godov*. Moskva: Russkie slovari.
- BATJUŠKOV, KONSTANTIN N., 1964: *Polnoe sobranie stihotvorenij*. Moskva - Leningrad: Sovetskij pisatel'.
- DAL', VLADIMIR I., 1980: *Tolkovyj slovar' živogo velikoruskogo jazyka*. I-IV. Moskva: Russkij jazyk.
- DODERO COSTA, MARISA L., 2000: »Profilo biografico-critico.« Karamzin, N.M.: *Racconti sentimentali*. Bergamo: MG Print of Demand. 134-135.
- ECO, UMBERTO, 1984: *Semiotica e filosofia del linguaggio*. Torino: Einaudi.
- GADAMER, HANS-GEORG, 2001: *Resnica in metoda*. Prevedel Tomo Virk. Spremná beseda Darko Dolinar. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura. [Izvirnik: *Gesammelte Werke*. Zv. 1. Hermeneutik: *Wahrheit und Methode*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1990].
- LIANNOTTA, DANIELLA, 2003: »Prefazione all'edizione italiana. Memoria del tempo. Tempo della memoria.« Ricoeur, Paul: *La memoria, la storia, l'oblio*. Milano: Raffaello Cortina Editore. XI-XXIV.

- LOTMAN, JURIJ M., 1975: *Roman v stihah Puškina »Evgenij Onegin«*.
Spekurs. Vvodnye lekcii v izučenie teksta. Tartu: Tartuskij
 gosudarstvennyj universitet.
- LOTMAN, JURIJ M., 1992: *Izbrannye stat'i v treh tomah*. I–III. Tallin:
 Aleksandra. [Prim. razpravo »Simvolika Peterburga i problema
 semiotiki goroda« v II. knjigi (*Stat'i po istorii russskoj literatury
 XVII – pervoj poloviny XIX veka*). 9–21].
- PLATON, 2002: *Izbrani dialogi in odlomki*. Prevedel Gorazd Kocijančič.
 Ljubljana: Mladinska knjiga.
- PUŠKIN, ALEKSANDER S., 1987: *Jevgenij Onegin. Roman v verzih*.
 Prevedel Mile Klopčič. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- RICOEUR, PAUL, 2003: *La memoria, la storia, l'oblio*. Prevod in ur.
 Daniella Iannotta. Milano: Raffaello Cortina Editore. [Izvirnik:
La mémoire, l'histoire, l'oubli. Paris: Éditions du Seuil, 2000].
- TJUTČEV, FEDOR I., 1976: *Stihotvorenija*. Moskva: Sovetskaja Rossija.
- TOPOROV VLADIMIR N., 1995: *Mif. Ritual. Simvol. Obraz. Issledovanija
 v oblasti mifopoétičeskogo. Izbrannoe*. Moskva: Progress – Kul'tura.
 [Glej poglavje »Peterburg i Peterburgskij tekst russskoj literatury.
 (Vvedenie v temu).« 259–367].
- VASMER (FASMER), MAKS, 1987: *Étimologičeskij slovar' russskogo
 jazyka*. I–IV. Moskva: Progress.
- VATTIMO, GIANNI IN ROVATTI PIER A. (ur.), 1983: *Il pensiero debole*.
 Milano: Feltrinelli.
- VERČ, IVAN, 2002: »O historičnem diskurzu.« *Historizem v
 raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture*. (Zbirka
Obdobja 18). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji
 jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske
 fakultete. 675–685.

- VERČ, IVAN, 2004: »San Pietroburgo: la città e la memoria.«
Pietroburgo capitale della cultura europea. Peterburg. Stolica russkoj kul'tury. Knj. I. Ur. Antonella D'Amelia. Salerno: Università degli Studi di Salerno. Dipartimento di studi linguistici e letterari, 2004. 13–26. (Zbirka *Europa Orientalis*).
- VERČ, IVAN, 2010: *Razumevanje jezikov književnosti.*
Ljubljana: ZRC SAZU.
- WHITE, HAYDEN, 1987: *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation.* Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press.

Резюме

Если согласиться с герменевтическим положением П. Рикёра, по которому „память – это неизбежно память прошлого” и тому же прошлому она принадлежит, то необходимо учесть и самое понятие „прошлого времени”: оно невозвратно прошло, но оно конкретно существует и продолжает существовать в устной речи или в письме, созданном повествующим субъектом. Право на название „повествующего субъекта” принадлежит лишь тому, кто сумел упорядоченно поместить устное или письменное языковое присутствие в данном пространстве и времени в творческий проект, цель которого – сознательное присвоение смысла. Это то, что удалось „петербургскому тексту” и это то, что позволило включить его в петербургскую „память”, которую он в то же время основывает.

Ставя под вопрос предположение о неизбежности истины, якобы воплощенной в самом письме, „петербургская память” вписала в свои гены и представление о „развёртывании” действительности и о „нарастании бытия” (Гадамер, Рикёр), которому мы, изо дня в день, призваны ответственно отвечать.

Ivan Verč

is full professor of Russian Language and Literature at the University of Trieste (Italy). The main field of his research, with particular attention to Russian literature, are theory of literature (formalism, structuralism, semiotics) and the figure of the subject in the historical, poetological and ethical dimensions of literary works (see his latest monograph: Razumevanje jezikov književnosti, Ljubljana: ZRC SAZU 2010). He has also published

essays on the works of Dostoevsky, Pilnjak, Pushkin and Platonov. Since 1994 he has contributed to the international series Slavica TERgestina (Trieste, Italy; Ljubljana, Slovenia; Konstanz, Germany) and is member of the Advisory Boards of journals Primerjalna kniževnost (Ljubljana, Slovenia), Europa Orientalis (Salerno, Italy), Lingue e Linguaggi (Lecce, Italy) and Vestnik molodyh učenyh, Filologičeskie nauki (St Petersburg, Russia).

